

Любая А. А.

ДУА «Рэспубліканскі інстытут вышэйшай школы», Мінск, Беларусь

Liubaya A.

National Institute of Higher Education, Minsk, Belarus

УДК 94(476)“18/19”+929.7:297

**ДЗВЕ ЗАПІСКІ З АРХІВА КНЯЗЁЎ ДРУЦКІХ-ЛЮБЕЦКІХ
У КАНТЭКСЦЕ БАРАЦЬБЫ ТАТАРАЎ ЗАХОДНІХ
ГУБЕРНІЎ ЗА СВАЮ ШЛЯХЕЦКУЮ ГОДНАСЦЬ
У 30-Я ГАДЫ XIX СТАГОДДЗЯ**

**THE TWO NOTES FROM THE PRINCES
DRUTSKY-LIUBETSKY'S ARCHIVE AT THE CONTEXT
OF THE TATARS' STRUGGLE IN WESTERN PROVINCES
OF THE RUSSIAN EMPIRE FOR THEIR NOBILITY (1830s)**

Артыкул прысвечаны апісанню дакументаў з фонду архіва Друцкіх-Любецкіх у Бібліятэцы князёў Чартарыйскіх у Кракаве, якія датуюцца першай паловай XIX ст. і паказваюць сацыяльнае і прававое становішча татараў былога Вялікага Княства Літоўскага ў складзе Расійскай імперыі.

Ключавыя словы: татары; князь Ф.-К. Друцкі-Любецкі; 1830-я гады; Расійская імперыя.

The article is devoted to the description of documents from the archive of Drutsky-Lubecki in the library of the Czartoryski princes in Kraków, dating from the first half of the XIX century, showing the social and legal status of the Tatars of the former Grand Duchy of Lithuania in the Russian Empire.

Keywords: Tatars; Prince F.-X. Drutsky-Liubetsky; 1830s; Russian Empire

Аб'ектам нашай увагі сталі два рускамоўныя дакументы, адзін з якіх датуецца 28 студзеня 1838 г., а другі, як мяркуецца, узнік на яго аснове крыху пазней. Гэта дакладная запіска гродзенскага суддзі, штабс-ротмістра Адамовіча і засядацеля гродзенскай грамадзянскай палаты Бараноўскага на імя сапраўднага тайнага саветніка, члена Дзяржаўнага савета, князя Друцкага-Любецкага ад 28 студзеня 1838 г. і аналітычная запіска пад назвай «О правах и преимуществах Татар в Западных Губерниях обитающих»¹.

¹ Выказваю шчырую падзяку Таццяне Заблоцкай, якая не толькі звярнула нашу ўвагу на гэтыя два дакументы, але і зрабіла іх копіі для артыкула.

Гэтыя дакументы ўяўляюць сабой матэрыялы справаводства, у якіх адлюстравана праблема вызначэння сацыяльнага статусу татараў у заходніх губернях Расійскай імперыі. Яны захоўваюцца ў Бібліятэцы князёў Чартарыйскіх у Кракаве сярод дакументаў фонду «Archiwum szczuczyńskie Druckich-Lubeckich» (Шчучынскі архіў Друцкіх-Любецкіх), у складзе рукапісу 13104 «Materiały i akta spraw, przeważnie majątkowych różnych osób prywatnych będących w zainteresowaniu Ksawerego Druckiego-Lubeckiego» («Матэрыялы і акты спраў, у асноўным маёмасных, розных прыватных асоб, якія знаходзіліся ў коле інтарэсаў Ксаверыя Друцкага-Любецкага»). Дадзены рукапіс уяўляе сабой архіўную справу, што складаецца з россыпу дакументаў, не сшытых паміж сабой. Нумарацыя лістоў у рукапісе адсутнічае [1].

У дадзеным артыкуле аўтар ставіць дзве задачы. Першая з іх – падрыхтоўка тэкстаў дакументаў да публікацыі з ажыццяўленнем неабходнай навукова-археаграфічнай (складанне загалоўкаў, неабходных заўваг, вызначэнне часу стварэння рукапісаў) і тэксталагічнай работы. Другая – аналіз інфармацыйных магчымасцяў гэтых крыніц і ўключэнне іх у агульную канву гісторыі змагання татараў былога Вялікага Княства Літоўскага за свае правы ў Расійскай імперыі напрыканцы XVIII – у першай палове XIX ст.

Археаграфічная апрацоўка тэксту крыніцы здзейснена намі ў адпаведнасці з крытычнымі прыёмамі перадачы тэкстаў дакументаў. Асноўныя прынцыпы, якіх мы прытрымліваліся пры падрыхтоўцы гэтай публікацыі, зводзяцца да наступнага. Тэкст рукапісаў перададзены ў перакладзе на сучасную рускую мову з захаваннем некаторых стылістычных і фанетычных асаблівасцяў (асобных зваротаў мовы, слоў, характэрных для часу і месца складання дакументаў). Знакі прыпынку расстаўлены ў адпаведнасці з сучаснымі нормаў пунктуацыі. Захавана дзяленне на абзацы, як у арыгінале. Хібы, якія не падлягаюць выпраўленню (стылістычныя памылкі або скажэнні слоў), адзначаны ў заўвагах словамі «так у рукапісе». Відавочныя памылкі выпраўлены і пазначаны ў падрадкавых заўвагах. Межы лістоў вылучаны дзвюма касымі рысамі. Нумарацыя лістоў не прыводзіцца, паколькі яна ў справе адсутнічае.

Па сваім паходжанні і зместу гэтыя два дакументы цесна звязаны з матэрыяламі, якія адлюстроўваюць сацыяльнае і прававое становішча татараў былога Вялікага Княства Літоўскага ў складзе Расійскай імперыі ў першай трэці XIX ст. з фондаў Нацыянальнага гістарычнага

архіва Беларусі ў г. Гродна (далей – НГАБ у Гродна). У прыватнасці, іх можна супаставіць з наступнымі крыніцамі: «Краткое изъяснение о обитающих въ Литовскихъ губерняхъ татарахъ» [2], «Прошение заседателя нижнего земского суда Гродненского уезда Ивана Туган-Барановского Литовскому военному губернатору А. М. Римскому-Корсакову 24 августа 1817 г.» [3], «Записка о литовских татарах, составленная И. Туган-Барановским не ранее 6 мая 1832 г.» [4], «Представление Гродненского губернатора о численности, правах, привилегиях, повинностях и занятиях татар, поданное Виленскому военному губернатору не позднее 6 мая 1832 г.» [5]. У маі 1998 г. ксеракопіі гэтых і некаторых іншых дакументаў былі перададзеныя Дзяржаўным камітэтам па архівах і справаводства Рэспублікі Беларусь Галоўнаму архіўнаму ўпраўленню пры Савеце Міністраў Рэспублікі Татарстан [6, с. 305]. Яны былі апублікаваныя і ўведзеныя ў навуковы зварот казанскім гісторыкам Дзінай Мустафінай [7; 8].

Асноўныя этапы эвалюцыі сацыяльнага статусу татараў на тэрыторыі заходніх губерняў, далучаных да Расійскай імперыі пасля падзеяў Рэчы Паспалітай, ужо былі апісаны ў гістарычнай літаратуры. Таму нагадаем толькі асноўныя гістарычныя факты для ілюстрацыі сітуацыі, якая прывяла да стварэння згаданых вышэй дакументаў.

Час інкарпарацыі ўсходняй часткі Рэчы Паспалітай – 70-я – першая палова 90-х гг. XVIII ст. – з’яўляецца адным з самых спрыяльных у развіцці ісламу на тэрыторыі Расійскай імперыі. Кацярына II адмяніла забарону на будаўніцтва мячэцяў і дазволіла заснаванне Мусульманскага духоўнага сходу – першага буйнога адміністрацыйнага органа расійскіх мусульман [9, с. 16–22]. Фактычна іслам у Расіі з рэлігіі, якую пераследуюць, становіцца рэлігіяй, якую церпяць. Ні ў якім разе са ступкі з боку ўлады нельга разглядаць такім чынам, што іслам стаў роўным ці хаця б падобным да праваслаўя – адзінай дзяржаўнай рэлігіі ў імперыі, але з ім перастаюць змагацца. У прыватнасці, спыняецца палітыка гвалтоўнай хрысціянізацыі мусульман.

Татары жылі ў Вялікім Княстве Літоўскім у асноўным на землях, якія адышлі да Расійскай імперыі па Другому і Трэцяму раздзелам Рэчы Паспалітай. Практычна адразу расійская адміністрацыя стала дамагацца ляльнасці мясцовых татараў. Ужо імянны ўказ «Аб падзеле Вялікага Княства Літоўскага на тры часткі і лад кіравання яго», дадзены ліфляндскаму, эстляндскаму і літоўскаму генерал-губернатару князю Рэпніну 30 кастрычніка 1794 г., утрымліваў асобны раздзел аб мясцовых

татарах: «...не оставьте вы без замечания поселенных в Литовских Областях Татарского племени войск, яко происходящих от народа храброго и прямодушного, а через то Наше Высочайшее об них попечение привлекающих: понеже чаем в них обрести отрасли тех добрых качеств, коими народ Татарский Нам известен; для сего поручаем вам, приняв от них вместе с прочими Литовскими жителями на верность Нам присягу, утвердить их в их собственности и преимуществах, и все их общество Нашим священным словом обнадежить, что не только оставляем их в свободе отправлять свое богослужение и при всем том, что в Литве они имеют, но желаем, обезпечая их состояние, паче оное осчастливить; и на сей конец ожидаем от вас представления, что по изведании настоящего их положения, найдете способным к усугублению их выгод и им наиболее нужных» [9, с. 59].

У 1797 г. татары былога Вялікага Княства Літоўскага праз свайго муфцію звярнуліся да смаленскага і пскоўскага ваеннага губернатара М. М. Філософава. Яны выказалі жаданне служыць у расійскай арміі і прасілі імператара Паўла I дазволіць стварыць «конные полки, согласно тому какъ оныя при польском владѣнни существовали и составляли неложно лучшую часть польской кавалерии» [10, с. 118]. Татарска-літоўскі полк расійскія ўлады планавалі зрабіць «однопоместну в своем быту, жительстве и устройстве» [11, ст. 747–748]. Аднак расійская адміністрацыя сутыкнулася з дэмаграфічнай праблемай: колькасць татараў былога Вялікага Княства Літоўскага ў межах імперыі была менш за 1600 душ пры штаце палка ў 1168 чалавек [10, с. 118]. Утвораны нарэшце Татарскі конны полк, які прымаў удзел у кампаніях супраць Напалеона, узначаліў генерал-маёр Мустафа Бараноўскі.

У пачатку XIX ст. умовы пацвярджэння шляхецкай годнасці на далучаных землях змяніліся, а статус набілітаваных татараў стаў неакрэсленым. У 1800 г. быў выдадзены ўказ «О представлении о состоящих в подушном окладе, но Дворянство доказавших, в Герольдию на рассмотрение, с приложением выданных им грамот и других на Дворянство доказательств» [12, с. 128–130]. Ім скасоўвалася практыка, якая склалася ў беларускіх губернях, пацвярджаюць шляхецтва і ўносіць шляхту ў кнігі радаводаў па рашэнні губернскіх Дваранскіх сходаў. Са спасылкай на ўказы Урадавага Сената (Правительствующий Сенат) ад 11 ліпеня 1789 г. і 19 сакавіка 1797 г. на безальтэрнатыўнай аснове было загадана паводле працэдуры надання і пацвярджэння шляхецтва прадстаўляць усе доказы ў Герольдыю, якая была адной са структур Сената. У верасні

1800 г. па губернях быў разасланы ўказ аб вызначэнні двухгадовага тэрміну для прадстаўлення адпаведных дакументаў дробнай шляхтай. Фактычна ж адлік павінен быў пачацца 1 студзеня 1801 г. [13, с. 91]. Як адзначае айчыны даследчык Віталь Макарэвіч, найгоршая сітуацыя з падачай і разглядам дваранскіх вывадаў склалася менавіта ў Літоўска-Гродзенскай губерні. Разбор там не пачаўся нават у 1802 г. з-за таго, што Літоўска-Гродзенская губерня была вылучана са складу Віленскай губерні. У выніку ўзніклі праблемы з раздзелам спраў асобных родаў, якія пражывалі ў розных губернях. Акты захоўваліся ў Вільні, у той час як шляхта знаходзілася ў Гродзенскай губерні [13, с. 94].

Магчыма, што неабходнасць акрэсліць свае былыя правы і прывілеі, якія першапачаткова расійскі ўрад абяцаў захаваць, а таксама актыўныя дзеянні па разборы шляхты прывялі да стварэння вельмі цікавай крыніцы – рукапісу з пералікам прывілеяў татараў паводле законаў і канстытуцый сеймаў Рэчы Паспалітай за 1670–1786 гг. на польскай мове з паралельным перакладам на рускую [14]. Гэты дакумент захоўваецца ў НГАБ у г. Гродна, а яго рускамоўная частка была апублікавана казанскай даследчыцай Гульфіёй Садрэтдзінай у 1999 г. [6]. Неабходнасць і важнасць збору прывілеяў, нададзеных татарам у Рэчы Паспалітай, была пацверджана часам: на працягу першай трэці XIX ст. татары неаднаразова спасылаліся на пералік гэтых правоў і прывілеяў пры доказе свайго шляхецкага становішча. Тым больш, як сведчаць крыніцы, адпаведныя імперскія інстытуцыі не заўжды мелі доступ да сеймавых канстытуцый Рэчы Паспалітай, Метрыкі Вялікага Княства Літоўскага і падобных дакументаў.

Аднак становішча татараў не палепшылася. Падчас шостага рэвізіі, якая праводзілася напярэдадні вайны 1812 г., некаторыя памешчыкі сталі запісваць татараў у рэвізскія сказкі як падатковы стан. Адпаведна, татары пачалі скардзіцца віленскаму грамадзянскаму губернатару Аляксандру Лавінскаму на парушэнне сваіх правоў. Той, у сваю чаргу, быў вымушаны звярнуцца ў Міністэрства паліцыі з просьбай прыняць рашэнне па пытанні сацыяльнага статусу татараў. Міністэрства паліцыі звярнулася ў Камітэт Міністраў, які даў распараджэнне ўносіць татараў Віленскай губерні ў рэвізію асобным артыкулам з тым, каб «*при общем рассмотрении ревизских сказок разрешить сие обстоятельство*» [8, с. 12; 15]. Віленскаму грамадзянскаму губернатару было даручана ўключаць у аклад татараў, якія не мелі зямельных уладанняў, абкладаць іх аброчным і падушным зборам па 11 рублёў з душы, а таксама браць

з іх рэкрутаў. У сёмую рэвізію 1816 г. былі ўключаны 98 татараў, якія раней плацілі падымную подаць [8, с. 12; 15].

Гродзенскі дваранскі дэпутацкі сход, спасылаючыся на нейкія расійскія «узаконення», адмовіўся прымаць ад татараў дакументы аб прызнанні ў спадчынным дваранстве. Тады татары звярнуліся ў Герольдыю з запытам аб правамернасці падобных патрабаванняў, а таксама адносна забароны ім удзельнічаць у дваранскіх выбарах [8, с. 12].

Расійскае заканадаўства не забараняла мусульманам звяртацца ў адпаведныя ўстановы для пацвярджэння ўласнай шляхецкай годнасці і ўключэння ў склад дваранства. У XVIII ст. расійскі ўрад распачаў інкарпарацыю наблітаваных прадстаўнікоў мусульманскай супольнасці, якая пражывалі ў межах Імперыі, у склад расійскага дваранства. Указ ад 22 лютага 1764 г., пацверджаны палажэннямі «Жалованной грамоты дворянству» 1765 г., распаўсюджваў і на мусульман – татарскіх князёў і мурзаў – усе прывілеі расійскага дваранства, акрамя права валодання прыгоннымі хрысціянамі [16]. Выключэнне з забароны зроблена менавіта для татарскай шляхты былога Вялікага Княства Літоўскага, якая і пасля раздзелаў Рэчы Паспалітай захавала свае правы на валоданне прыгоннымі сялянамі хрысціянскага веравызнання. Многія прадстаўнікі мусульманскіх нобіляў Прыўралля і Крыма нават не хадайнічалі пра ўключэнне сваёй сям’і ў губернскія кнігі радаводаў як з-за беднасці, так і з-за цяжкасцяў, якія ўзніклі падчас пацвярджэння паходжання ў сувязі з адсутнасцю ў князёў і мурзаў неабходных дакументаў. Апошнія абставіны спрыялі з’яўленню ўказаў 1816 і 1840 гг. аб парадку пацвярджэння правоў на шляхецтва прадстаўнікамі мусульманскага наблітэту. У прыватнасці, у Таўрычаскай губерні Дваранскі сход павінен быў кіравацца хадайніцтвамі татарскіх мусульманскіх супольнасцяў, *«ибо у них не было обычая утверждать грамотами или другими какими либо письменными документами пожалования за заслуги, и сие сохраняется единственно в преданиях, живущих в памяти потомства»* [9, с. 68–70]. Так што сумненні Гродзенскага дваранскага сходу былі неабгрунтаваныя і беспадстаўныя. З гэтай прычыны засядацель земскага суда Гродзенскага павета князь Ян (Іван) Туган-Бараноўскі ад імя татараў звярнуўся да літоўскага генерал-губернатора Аляксандра Рымскага-Корсакава з просьбай загадаць Дваранскаму сходу адмяніць забарону ў адносінах да татараў на ўдзел у выбарах [3; 8, с. 12].

Для татараў былога Вялікага Княства Літоўскага была актуальнай і праблема дакументальнага пацвярджэння шляхецкага паходжання на

падставе патрабаванняў заканадаўства Расійскай імперыі. Справа была не столькі ў адсутнасці ў татараў Рэчы Паспалітай дакументальнага пацвярджэння аб прыналежнасці да шляхты, колькі ў спецыфіцы справаводства гэтай дзяржавы. Гэты тэзіс падмацоўваецца данясеннем падпалкоўніка Гродзенскага гарнізоннага батальёна Давідовіча, саветніка Гродзенскай казённой палаты Якава Туган-Бараноўскага і сакратара Гродзенскага дэпутацкага сходу Івана Туган-Бараноўскага маршалку дваранства Карлу Баржэнцкаму [17]. Усе пералічаныя вышэй татары разумелі, што расійскія ўлады не заахвочаны ўнікаць у асаблівасці сацыяльнага становішча татараў. Таму, атрымаўшы даручэнне сабраць звесткі пра татараў, якія пражываюць у Гродзенскай губерні, яны ўзялі на сябе абавязак паведаміць аб праблеме дакументальнага пацвярджэння іх правоў і прывілеяў [8, с. 12]. Расійскія бюракраты тлумачылі, што складанасці з пацвярджэннем правоў і прывілеяў, якімі карысталіся татары, звязаны з аддаленасцю каралеўскіх архіваў, паколькі шмат з прадстаўленых дакументаў уяўлялі копіі або спісы на рускай мове з арыгіналаў грамат польскіх каралёў Яна III Сабескага, Аўгуста II, Аўгуста III, Станіслава Аўгуста Панятоўскага. Таксама яны ўказвалі на адсутнасць дакументаў аб спецыяльных прывілеях (на спадчынныя маёнткі, землі, афіцэрскія званні), атрыманых пэўнымі фаміліямі, з прычыны перадачы ў дваранскія дэпутацкія сходы, і захаванні іх у складзе спраў аб узвядзенні ў шляхецтва [8, с. 13].

У Гродзенскай губерні яшчэ на пачатку кампаніі па разборы шляхты 1801–1802 гг. узніклі праблемы з дакументацыяй. Як адзначае Віталь Макарэвіч, гэтыя праблемы мелі чыста тэхнічны характар і былі выкліканы тым, што Літоўская губерня ў 1801 г. была раздзелена на Віленскую і Слоніmsкую, а апошняя ў 1802 г. стала называцца Гродзенскай. Але дакументы вывадовых камісій, якія датычыліся новаўтворанай губерні, знаходзіліся ў Вільні. Віленскі губернатар пагадзіўся на капіраванне з актаў дэпутацкіх пратаколаў гарадзенскімі пісарамі. Але калі тыя прыбылі ў Вільню, то засталіся без справы, паколькі ім не былі прадстаўлены дакументы. У выніку Сенат нават паставіў пралангаваць тэрмін разгляду дакументаў па Гродзенскай губерні яшчэ на адзін год – да 1 верасня 1804 г. [13, с. 95]. Таму праблемы татарскай меншасці выглядалі кропляй у моры бюракратычнага хаосу і заставаліся справай уласна татарскай эліты.

І справа гэта рухалася вельмі марудна. Іван Туган-Бараноўскі ў сваёй запісцы адзначаў, што амаль усе татары, якія пражываюць у Гродзен-

скай губерні, ужо прызнаныя ў дваранскай годнасці, а неабходныя доказы іх шляхецкага паходжання прадстаўлены на разгляд у Герольдыю. Але ў 1832 г. разбор быў ажыццёўлены толькі ў дачыненні да 21 татарскай сям'і з ліку тых, што мелі права на шляхецтва [8, с. 14]. Між тым, згодна са звесткамі, сабранымі на запыт міністра фінансаў у маі 1832 г., у сямі паветах Гродзенскай губерні было ўлічана 887 чалавек. А за два дзесяцігоддзі да гэтага, у 1811 г., калі разборы шляхты мусілі ўжо разгарнуцца шырока, татары, якія пражывалі ў гэтай губерні, адносіліся да 268 фамілій [8, с. 14].

Паліцыя Гродзенскай губерні таксама неаднаразова (у 1832, 1833, 1836 гг.) вывучала пытанне аб татарах, што падлягаюць падушнаму акладу, і паведамляла ў Казённую палату аб тым, што амаль усе татары, якія пражываюць у губерні, пацвердзілі сваё права на шляхецтва. Але татараў па-ранейшаму запісвалі і ў аднадворцы, і ў «вольныя людзі», абкладвалі падушным акладам. З-за шматлікіх скаргаў было вырашана сабраць звесткі пра тое, хто з татараў быў запісаны ў падатны стан, пра што сведчыць данясенне старшыні Гарадзенскай казённой палаты гродзенскаму губернатару ад 9 ліпеня 1838 г. [8, с. 14].

Абодва дакументы з архіва Ксаверыя Друцкага-Любецкага, якія прыцягнулі нашу ўвагу, мэтай і зместам цесна звязаныя з дакументамі, якія захоўваюцца ў 202-й справе 27-га вопісу фонду № 1 НГАБ у Гродна [18]. Аўтарам аднаго з іх – дакладной запіскі 1838 г. – з'яўляецца ўжо згаданы Ян (Іван) Туган-Бараноўскі, які меў дачыненне да запіскі, складзенай не раней за 6 мая 1832 г. [8, с. 24–25], і прашэння, пададзенага ў 1817 г. [8, с. 17–18]. Ён паходзіць з вельмі разгалінаванай і старажытнай сям'і князёў Бараноўскіх, гербу Туган. У адпаведнасці з родавой легендай, пераказанай у нататках Мацея Туган-Бараноўскага, пратапластом князёў Бараноўскіх быў дагестанскі мурза, які ў першай палове XV ст. прыехаў на службу ў Вялікае Княства Літоўскае, што моцна адрознівала гэтую фамілію ад іншых татарскіх родаў, якія па большасці выводзіліся з Крымскага Ханства або Заволжскай Арды [19, с. 47, 52–53]. Яго асоба заслугоўвае ўвагі з улікам шматгадовай працы па захаванні шляхецкай годнасці татараў Гродзенскай губерні, якую Іван Туган-Бараноўскі праводзіў на працягу ўсяго свайго жыцця. Тым больш, што ў фондах НГАБ у Гродна захавалася яго асабістая справа як гродзенскага губернскага чыноўніка [20]. Яго суаўтарам з'яўляўся Якуб Адамовіч – суддзя Гродзенскага Сумленнага суда, штабс-ротмістр, які таксама меў татарскае паходжанне. Цікава, што «Алфавітны

спіс дваранскіх родаў Гродзенскай губерні» – афіцыйнае друкаванае выданне Гродзенскага дваранскага дэпутацкага сходу, якое прыводзіць спіс дваранскіх прозвішчаў і асоб з указаннем іх тытулаў, утрымлівае катэгорыю «Дворяне из Литовских татар». Але ў яе былі ўнесены толькі два прозвішчы – Адамовічы і Туган-Бараноўскія [21, с. 17].

Дакладная запіска была напісана на імя князя Францыска-Ксаверыя Друцкага-Любецкага, які ў 1838 г. быў членам Дзяржаўнага Савета Расійскай імперыі. Акрамя гэтага, у 1816–1823 гг. ён з’яўляўся спачатку гродзенскім, а затым і віленскім губернатарам і, безумоўна, добра ведаў сітуацыю з пацвярджэннем шляхецтва ў заходніх губернях.

Зыходзячы з тэксту гэтай дакладной запіскі, як і з дакладной запіскі 1832 г. на імя гродзенскага павятовага маршалка Карла Баржэнцкага, вынікае, што Герольдыя адмаўляла тутэйшым татарам, якія імкнуліся зрабіць ваенную або грамадзянскую кар’еру, у зацвярджэнні шляхецтва насуперак рашэнню Урадавага Сената ад 1830 г. [8, с. 24–25]. І гэта нягледзячы на той факт, што пераважная большасць з іх даўно прадставіла неабходныя доказы Дваранскім дэпутацкім сходам і атрымала ад іх станоўчае вызначэнне. Герольдыя, са свайго боку, спасылалася на спецыяльнае даручэнне Камітэта Міністраў ад 28 кастрычніка 1830 г. скласці асаблівыя правілы аб правах на дваранства мусульман і грэкаў. У 1838 г. работа над правіламі падыходзіла да завяршэння, і татары былога Вялікага Княства Літоўскага шукалі магчымасць паўплываць на выніковы тэкст гэтага дакумента, каб захаваць свае старажытныя правы і прывілеі. Складаючы гэты дакумент, гродзенскія татары разлічвалі на пратэкцыю свайго былога губернатара ў Дзяржаўным Савеце. Як яны самі пісалі, *«приняли смелость повергнуть судьбу свою высокому воззрению Вашего Сиятельства все нижайше просит при решении в Государственном Совете о Татарах дела принять их в высокое ваше покровительство, дабы они были оставлены наравне с прочими здешнего края Дворянами, при Дворянских преимуществах, вольности владения недвижимыми именьями с крестьянами христианского исповедания и на предобретения таковых и при всех дарованных им привилегиях»* [1].

У параўнанні з дакументамі 1817 і 1832 гг., у дакладной запісцы на імя Францыска-Ксаверыя Друцкага-Любецкага не змяніліся ні аргументацыя, ні рыторыка. Як і ў дакладной запісцы Карлу Баржэнцкаму 1832 г., тэкст пачынаецца з гісторыка-юрыдычнага экскурсу аб правах татараў у Рэчы Паспалітай, з той толькі розніцай, што пералічваецца ўсе прывілеі, пачынаючы з 1568 г., а не толькі прывілей Яна III

Сабескага. Відавочна, што на працягу шасці гадоў былі прыкладзены значныя намаганні, каб адшукаць пералік прывілеяў татараў па законах і канстытуцыях сейма Рэчы Паспалітай 1670–1786 гг. і дапоўніць яго. Або аўтары былі знаёмыя з тэкстам ананімнай запіскі «Краткое изъяснение о обитающих в Литовских губерниях татарах» (паміж 1801 і 1811 гг.?), у якой таксама пералічваўца прывілеі і канстытуцыі аб правах татараў. Як і ў прашэнні 1817 г., згадваўца татары *«по военной, а другие Гражданской службе в разных уездных и Губернских местах дослужились чинов, орденов»* [1]. Як і ў «Кратким изъяснении...», у гэтай дакладной запісцы таксама падрабязна пералічваўца абяцанні імператрыцы Кацярыны II *«что не токмо оставляет Татар в свободе отправления своего Богослужения и при всем том, что в Литве они уже имеют, но желает ещё обеспечивая их состояние, паче оное осчастливит»* [1]. Далей аўтары спасылаўца на даручэнне графу Навасільцаву сабраць звесткі аб татарах, якія пражываюць на далучаных землях, і пераказваецца меркаванне цэсарэвіча Канстанціна Паўлавіча, на падставе якога быў прыняты ўказ Урадавага Сената ад 1830 г. «Виленской и Гродненской Казённым палатам и Дворянским Депутатским Собраниям». Як бачым, у змаганні за сваю шляхецкую годнасць татары Гродзенскай губерні на чале з князямі Туган-Бараноўскімі былі паслядоўнымі ў абгрунтаванні сваіх правоў і прывілеяў. Яны захоўвалі і аналізавалі папярэднія дакументы, звязаныя са зваротамі ў дзяржаўныя органы, і на іх падставе абіралі неабходную стратэгію. Тое, што яны не толькі індывідуальна перад дваранскімі сходамі дабіваліся пацвярджэння шляхецтва, але і вялі агульную, складаную і доўгую па часе працу з найвышэйшымі інстытутамі імперыі, сведчыць пра іх калектыўную свядомасць, бадай, самую высокую сярод усіх мусульман Расійскай імперыі.

Другі дакумент – «О правах и преимуществах татар в Западных губерниях обитающих» – уяўляе сабой сціслы нарыс па гісторыі татараў Вялікага Княства Літоўскага, напісаны з пазіцый вернасці татараў імператарскай фаміліі. Магчыма, калі браць пад увагу месца захоўвання абодвух дакументаў, гэты канспект быў падрыхтаваны Янам Туган-Бараноўскім для выступлення князя Францыска-Ксаверыя Друцкага-Любецка на пасяджэнні Дзяржаўнага Савета.

Амаль ва ўсіх дакументах, якія татары былога Вялікага Княства Літоўскага накіроўвалі расійскім бюракратам, здольным паўплываць на рашэнне «шляхецкага пытання», падкрэслівалася пераемнасць палітычнай лініі літоўскіх князёў, польскіх каралёў і рускіх цароў

у дачыненні да татараў, абумоўленай іх адданай ваеннай службай. Але другі дакумент адмыслова перанасычаны канструкцыямі, якія мусяць пераканаць чытача або слухача ў вернападданніцкіх пачуццях мусульман заходніх губерняў у дачыненні да імперскай улады. Вось некалькі прыкладаў падобных напышлівых моўных сродкаў: «с чувством глубочайшего умиления, они доколе кровь струится в их жилах, пребудут верными своему долгу, и потому как милости, как единственного средства к содержанию себя и воспитанию детей своих на службу Царю и Отечеству, Литовские Татары просят оставить им древние и новейшие преимущества в ненарушимости»; «спешили перенести детей своих под крылья двуглавого Орла с обычною преданностью их законной власти и жаждою славы Царю и России»; «воинская доблесть их назначение, честь их обязанность, а верность Престолу их религия» [1].

Такая знарок рытарычна вычварная праява адданасці не была ні залішняй, ні недарэчнай. Паўстанне 1830–1831 гг. стала негатыўным фактарам у барацьбе татараў Віленскай і Гродзенскай губерняў за сваю шляхецкую годнасць: дзеянне Літоўскага статута было спынена, і на ўсе заходнія губерні распаўсюдзілася юрысдыкцыя расійскага заканадаўства. Пачалася кампанія па выключэнні з кніг радаводаў асобных сем'яў, у тым ліку татараў.

З паўстаннем можна звязаць і непрыкрытую антыкаталіцкую рыторыку тэксту. У ім татары паказаны не проста як ахвяры каталіцкай царквы Рэчы Паспалітай і Ордэна езуітаў, а як пакутнікі, адораныя сапраўднымі хрысціянскімі цнотамі, што «лобызая десницу испытаний, гонимые, воссылали вопли свои к Богу смешанные с молитвой за гонителей» [1]. У тэксце з'явілася новая змястоўная і рытарычная асаблівасць, якая раней не выкарыстоўвалася як доказ ці абгрунтаванне шляхецтва татараў былога Вялікага Княства Літоўскага. Гэта еўрапейскасць, якая грунтуецца на адукаванасці і разуменні пачуцця грамадзянства. Аўтар фактычна сцвярджае, што татары былога Вялікага Княства Літоўскага не маюць нічога агульнага з азіяцкім светам (чытай – з астатнімі мусульманамі Імперыі), акрамя таго «что это племя следует учению Алкорана» [1].

Можна меркаваць, што працяглая работа па падрыхтоўцы гэтых двух дакументаў апраўдала сябе. Актыўная пазіцыя невялікай татарскай супольнасці на землях былога Вялікага Княства Літоўскага, якая праявілася ў пастаянных скарга і зваротах да дзяржаўных органаў рознага ўзроўню, прынесла свой плён. У 1839 г. было зацверджана палажэн-

не Камітэта міністраў «О признании в дворянстве детей Литовских Татар, которые на службе приобрели чины и ордена», а ў 1840 г. дваранам з ліку татараў заходніх губерняў, якія валодалі заселенымі маёнткамі, насуперак патрабаванням заканадаўства Расійскай імперыі, але ў адпаведнасці з тэкстам запіскі «О правах и преимуществах Татар...», дазвалялася валодаць сялянамі хрысціянскага веравызнання.

Дакумент 1

**Запіска Якава Адамовіча і Івана Бараноўскага
на імя члена Дзяржаўнага Савета
князя Францішка-Ксаверыя Друцкага-Любецкага [1]
(28 студзеня 1838 г.)**

Его Сиятельству

Господину Действительному Тайному Советнику, Члену Государственного Совета и ратных орденов Кавалеру Князю Друцкому Любецкому

Докладная записка

28 января 1838 года

Гродно

Гродненского Совестного Судьи Штабс Ротмистра Адамовича и Заседателя Гродненской Гражданской Палаты Барановского

Несколько уже столетий Татары, жительствуя в Литве и в Польше, за непоколебимую верность к Монархам и чинимые непрерывно Польскому Государству военные услуги приобрели в награду Дарованные дворянам все преимущества, как то Штаб и Обер офицерские, а некоторые из них даже Генеральские чины, недвижимые имущества с вольностью владения крестьянами христианского исповедания, и прочие привилегии так, что уже в последствии времени между природным Польским Дворянством и Татарами не было никакого различия, как о том удостоверяют разные Польские конституции и привилегии, а именно: 1568, 1662, 1670, 1673, 1677, 1678, 1717, 1726, 1736, 1768, 1775 и 1786 годов, а также привилегия Польского Короля Иоанна III, пожалованные в 1677 году и последующими за тем Королями утверждённая² в 1698, 1754 и 1778 годах.

² Так у тэксце.

С возвращением Литвы к Российской Империи, в Бозе почивающая Великая Государыня Императрица Екатерина II распространила высоко Монаршие милости на Литовских Татар по Высочайшей Ее воле бывший тогда Литовский Генерал Губернатор Князь Репнин от 20 декабря 1794 года циркулярно объявил, что Её Императорское Величество священный своим словом соизволила обнадёжить, что не токмо оставляет Татар в свободе отправления своего Богослужения и при всём том, что в Литве они имеют, но желает ещё обеспечивая их состояние, паче оное осчастливить. Потом выше приведённые Конституции и привилегии утверждены общими Высочайшими Манифестами 1795 и 1796 годов, коими всем состояниям, а в том числе и Татарам, в присоединённых от Польши областях представлены прежние их права и преимущества.

Чувствуя в полной мере сии Высоко Монаршие милости, Литовские Татары, и зная верноподданнические свои обязанности, тот же час поспешили нести услуги отечеству, и одни из них поступили во вновь сформированный конно Литовский Татарский и другие полки, а оставшиеся в домах на основании Дворянской грамоты, так как и прочие здешнего края Дворяне, допущены к должностям от короны и от Дворянских выборов зависящим, и одни по военной, а другие Гражданской службе в разных уездных и Губернских местах дослужились чинов, орденов, а получившие в защите отечества раны пользуются пожизненными пенсиями. Вдова же Генерал Лейтенанта Барановского Роксоляна и Генерал Майор Улан пожалованы арендами казённых имений: первая – староства Войдакема на 12, а второй – такового староства Мерешк на пятьдесят лет. Среди сего последовал Правительствующего Сената по Герольдии Указ от 12 декабря 1819 года дано знать всем Губернским Правлениям, что Литовские Татары по грамотам Королевским и Конституциям Польским должны в том крае оставаться ненарушимо при дарованных им правах и преимуществах и Дворянские Собрания по доказательствам на основании Польских Конституций могут признавать их Дворянами.

Между тем, по жалобе некоторых Татар в Виленской Губернии жительствующих в обложении их платежом податей блаженной памяти Государь Цесаревич и Великий Князь Константин Павлович в 1827 году предоставить изволил Г. Графу Новосильцеву настоящему Председателю Государственного Совета собрать о проживающих в Гродненской Губернии и Белостокской области Татарах сведения и положить мнение, к какому состоянию впредь они должны быть причислены. Заключение

Его Сиятельства в полной мере обеспечило состояние Татар, и следствием того Государь Цесаревич полагать изволил:

а) оставить при всех Дворянских правах и преимуществах тех Татар с потомством:

1) кои таковыми же правами пользовались ещё при бывшем Польском правительстве или коих предки состояли в бывшей Польской военной службе, признанной многими Польскими Конституциями, приносящею им Дворянское достоинство;

2) коих предки, находясь в Российской службе, дослужились чинов, сопряжённых с наследственным Дворянством;

3) кои сами удостоились заслужить такие же Российские чины;

и 4) кои по владениям своим недвижимым имениями или же по имеющимся у них привилегиям, Конституциям и определениям Дворянских Собраний, причислены уже к Дворянскому сословию и

б) за тем все прочие Татары, не имеющие Дворянских преимуществ, из коих часть записана уже в податное состояние, должны быть согласно Высочайшим указам 1800–1802 годов обложены подушным окладом, и исправлять все повинности по званию вольных людей до того времени пока не докажут Дворянского своего происхождения.

Выше изъяснённое мнение Его Императорского Величества Правительственный Сенат, признав правильным и с силою законов сообразным, утвердил, и о приведении оного в надлежащее исполнение предписал от 10 сентября 1830 года указами Виленской и Гродненской Казённым палатам и Дворянским Депутатским Собраниям.

На конец по распоряжению Начальства были собираемы о правах, привилегиях, повинностях и занятиях Татар, в Литовских Губерниях и Белостокской области проживающих, сведения и за сим по доставлении оных состоялся в Комитете по делам Западных Губерний учреждённом журнал в 1 день ноября 1832 года высочайше утверждённый, коим оный Комитет по уважению особенной преданности Татар Правительству и непоколебимой верности, о чем удобным все дальнейшие на счёт Татар сих распоряжений отложить до совершенного окончания разбора шляхты.

После сих распоряжений Правительства все почти здешних Губерний Татары представили о происхождении своём в Дворянские Депутатские собрания доказательства, по которым последовали о Дворянстве их определений и оные представлены на утверждение Герольдии; но Герольдия, применяясь к Высочайшему повелению в 28 день Октября

1830 года на мнение Комитета ГГ. Министров состоявшемся, которым предположено составить особые правила о правах на Дворянство обитающих в России Магометан и Греков, отказывает в утверждении в Дворянство, просящихся в военную и Гражданскую службу, здешних Татар. Правила же о правах их наверно составлены и поступили на благо рассмотрение в Государственный Совет, от коего ныне зависит дальнейшая участь Татар, возвращённых от Польши губерниях жительствовавших, приняли смелость повергнуть судьбу свою высокому воззрению Вашего Сиятельства всенижайше просить при решении в Государственном Совете о Татарах дела принять их в высокое ваше покровительство, дабы они были оставлены наравне с прочими здешнего края Дворянами, при Дворянских преимуществах, вольности владения недвижимыми имениями с крестьянами христианского исповедания и на предь приобретения таковых и при всех дарованных им привилегиях.

Гродненский Совестный Судзя³ Яков Адамович

Гродненской Палаты Гражданского Суда Заседатель Иван Барановский.

Дакумент 2

Запіска пра правы і прывілегіі татараў, якія пражываюць у Заходніх губернях [1]

(не раней за 28 студзеня 1838 г. – не пазней за 27 марта 1840 г.)

О правах и преимуществах Татар в Западных Губерниях обитающих В Литве есть около 1400 душ дворян, следующих учению Алкорана. Водворенные там от нескольких столетий, давно приняли язык, обычаи и образование Европейские. Воинская доблесть – их назначение, честь – их обязанность, а верность Престолу – их религия! От предков они сохранили одно название Татар и предание о первоначальном их появлении в Литве. Предание сие, не противореча историческим памятникам, говорит:

Татары вскоре по завоеванию Крымского полуострова, появились на границах Литовских владений в 1273 году, где истребив поколение Азигов, враждебное племенам Литовским, снискали дружбу сих последних. Это событие, как залог союза двух народов, упрочило потомкам Чингисханова дома в смутные для них времена убежище в Литве. Вза-

³ Так у тэксце.

имно Литвины, освобождаясь от влияния Российских князей, находили выгоды в дружбе с Ордынцами, оберегавшими пределы их края, и потому охотно делились с ними и славою побед, и добычею завоеваний.

В борьбе Великого Князя Литовского Витольда с Едигеем 1399 года подвизающиеся Татары-союзники, и как неизменные товарищи оружия, следуют за ним на битвы против Инфлянтских Крестоносцев под Таненбергом 1410 г. и при осаде Опочки.

Благодарный князь, в порывах справедливой признательности, назначает уделы из собственных владений потомкам Чингисхана и знатнейшим главам Монгольского народа – и так: удел хана Тохтамыша (1399) город Лида с окрестностями. В Троках родился Девлет-Хаджи Гирей; Бестабула приемлет в Вильне из рук Великокняжеских Ханскую Корону; наконец из Литвы восходит на Крымский престол Хан Керим Ферден. Это событие засвидетельствовано историей. Можно ли после сего иметь веру к некоторым понятиям будто Татары Литовские суть потомки пленных Татар? Эти понятия столь обидны для Народа, который ни одной буквы в скрижалях истории не запятнал позорным деянием, что здесь должно привести уважение, более ещё подтверждающее благородное начало Татарского в Литве водворения.

Кому неизвестно ничтожное значение военнопленного в средних веках, не только Славянщины, но и вообще Западной Европы? Победённого избегнувшего острия оружия, встречали: заточение, тяжкие работы. Пленники, увлеченные с поля битвы, поступали в сословие холопов – людей никаких прав не имеющих. Честолюбивый Поляк или Литвин не потерпел бы уступить холопу своему чести нанести удар неприятелю. Победитель этой эпохи не оставлял пленнику даже права на совесть, на исповедание. Но Татары, в Литве поселившись, сражались под знаменами её Государей и предводительствуемые собственными вождями, как это видно не только в древности, как например при осаде Опочки, где Татары были под предводительством Хана Махмета, но и до последних времён возвращения Литовского края к России, владели населёнными землями и сохранили непринужденно веру прародителей! Историки правда приводят и то один только случай пленения одного Ногайского улуса и поселения его в окрестностях Вильны, но от сих Татар столько же осталось следов в Литве сколько мы ныне находим признаков в Азии от христиан, увлечённых туда монгольскими набегами, при том есть ли пример в истории, чтобы целым пленным народам, добычи победителей, представляема была вся свобода и преимущества,

свойственные высшему разряду граждан победителей? Без сомнения нет, Положение сие подтверждается последствиями государственных в Польше установлений.

При соединении Польши с Литвою 1569 года Татарский народ имел особое свое представительство. На Сейме постановлено: Литовских Татар оставить при дарованных им преимуществах и потомственном владении поместьями.

Акт подобный заключенный пышными вельможами Польскими и Литовскими под Скипетром Аристократического Государя Сигизмунда Августа, мог ли относиться до пленных? Нет, это было с одной стороны публичное свидетельство Литовского Народа о достоинствах собратий их Татар, а с другой – достойное восприятие сего народа в объятие нового соединённого Государства. Словом, Татары предшествоваемые рядами военных подвигов их благосклонно приняты Поляками в согражданство, им дозволено мирно почивать под сенью Алкорана, в то время, когда сама Польша была раздираема прениями и преследованиями диссидентов в вере и когда иной кто, а не Католик изгонялся из лона гражданственности Польской.

Так: это было время ясное, просвещённое, цвели науки, почитались заслуги и ценились добродетели семейственные, а всё это уже было у Татар Литовских, гнушавшихся уже тогда многожёнством, воздержанностью в образе жизни и в правилах чести, не уступавших подобно их предкам образованнейшим в Европе народам.

Правда с высот Ватикана виднелась туча нетерпимости и разразилась над главами Татар Литовских под ухищрением Иезуитов. Все ужасы гонений за веру: бунт крестьян, грабеж, пытки и самые убийства совершались над Татарами безнаказанно. Лобызая десницу испытания, гонимые, воссылали вопли свои к Богу смешанные с молитвою за гонителей, и ни одна месть, ни один пример измены не запечатлелись на челе Татарина Литовского. В гонениях видели они перст Божий и не сомневались в Судьбах его!

Сбылось предназначенное: Короли Казимир Ваза и Ян Собеский изумились наконец столь великой несправедливости; Собеский будучи личным свидетелем непоколебимости духа, отваги и верности Татар в битвах с турками под Хотинном, под Веной, привилегию 1677 года изданную повелел Гетманам своим наблюсти, что бы все прежде дарованные Татарами преимущества дворянские сохранялись свято и правосудно. Дом Саксонский и Король Станислав Август, возобновляя грамоту

Яна Собеского, награждали Литовских Татар, военными рангами и поместьями, и не только подтверждали прежние их права приобретать земли с крестьянами, без различия исповеданий, но и позволяли им отыскивать судебным порядком те их прежние вотчины, коими завладели Польские вельможи во время смут и гонений.

Все это видно из Метрики Литовской, хранящейся при 3-м Департаменте Правительствующего Сената, а именно:

Конституциями:

1679 года, повинности по владению недвижимыми именными и суд определены наравне с дворянами.

1717. Татарские именья и преимущества их оставлены в ненарушимости.

1736. Права по владению земскими и экономическими именными согласно жалованным привилегиям утверждены наравне с прочими дворянами.

1768 и 1775 годов. Оставляя при прежних преимуществах Татар, живущих в казённых и земских именьях, определены с них такие же платежи как из дворян. Дозволено им приобретать и продавать имущества всякого рода, иметь христиан в услужении и свободно исповедовать свою веру.

1786. Все поместья, как частные, так и казённые жалованные за заслуги, превращены в вечные и потомственные владения.

Сверх сих общих законов, каждый почти род Татарский приобретал в Литве особые преимущества дворянские, ранги военные и вотчины. Словом, по мере того, как Европейская образованность более и более вытесняла из Польши мрак заблуждений и предрассудков, Татарам восстанавливались постепенно древние права их, так, что в эпоху возвращения Литовского Края к Империи, они вступили в подданство России: одни как помещики, другие как опытные полководцы, и все вместе, соревнуясь в снискании новых заслуг, спешили перенести детей своих под крылья двуглавого Орла с обычною преданностью их к законной власти и жаждою славы Царю и России. Бог благословил новое для Литовских Татар поприще, и Великая Екатерина осенила оное милостивейшим изъявлением своей державной Воли, принятой с восторгом, оправдываемым доселе верною и честною службой сих Татар Царю и Отечеству.

И когда судьбы Польского народа еще взвешивались в сердце Чадолюбивой матери Государыни, она обнадёжила Литовских Татар свя-

ценным своим Словом, что не только предоставляет им свободу отправления своего богослужения и все, что они в Литве имеют; но даже обеспечивая состояние их, желает оное паче осчастливить.

Воздав хвалу Всевышнему, Литовские Татары явились под хоругвями бессмертного Суворова и в другие полки, и среди звука оружия в 1799, 1806, 1807 и 1812 годах выдержали испытание в храбрости и честности, завещанные им прародителями.

Между тем посыпались новые Монаршие милости на Литовских Татар

Манифестами 1795 и 1796 годов всем состояниям в Западных Губерниях предоставлены без изъятия прежние их права и преимущества. Вследствие сего Татары сих Губерний начали службу: одни в Дворянских, другие в Коронных должностях. Здесь они жалованы постепенно чинами и Орденами, некоторые из них⁴ посвятивших себя оружию, пенсиями и арендами.

Указами Правительствующего Сената от 4 декабря 1819 года и согласно с мнением в Бозе почивающего Государя Цесаревича и Велико-го Князя Константина Павловича от 10 сентября 1830 года предписано Начальствам мест оседлости Литовских Татар, чтобы не отказывать в Дворянстве тем из сих Татар, кои сами или предки их по службе военной в Польских или Российских войсках и по владению недвижимыми имениями приобрели по Конституциям и определениям дворянских собраний преимущества сего сословия.

Наконец, когда по случаю разбора Польской Шляхты, местные Начальства стали собирать сведения и о правах Литовских татар Высочайше утвержденным 1 ноября 1832 года журналом Комитета Западных Губерний, по уважению особенной преданности обитающих в тех губерниях Татар Правительству и неучастования их в мятежах и также по уважению от личного поведения их в общежитии найдено удобным распоряжение в отношении Польской Шляхты на Татар не распространять.

После всех сих милостей внезапно Татары Литовские встречены горестным известием: Герольдия по причине, что о правах Магометан и Греков, в России обитающих, собираются сведения и требуются мнения от Местных Начальств, отказывает в признании дворянами Татарам Литовским, сыновьям Штаб или Обер Офицеров военных, кавалеров

⁴ Так у тэксце.

Российских Орденов, владельцев жалованных поместий, превращенных Конституциями и указами в вотчины. Тогда как сыновья сии служат уже по несколько на десять лет в нижних званиях, от какового неутверждения в дворянстве, как равно со времени приведения в действие по административной части в Западных Губерниях Свода Законов коего 151 статьёй Тома IX запрещено иноверцам нехристианам в России обитающим владеть недвижимыми имениями; заслуженные Татары теперь встречают препятствия в приобретении для себя убежища с прислугою в летах соединяющих раны, увечия с дряхлостью. С стеснённым сердцем родители, болезнующие о будущей участи их потомства, решились искать утоления в их скорби из источника столь многократно изливавшего милости на заслуги Литовских Татар, решились повернуть к Высочайшему Престолу следующие свои изъяснения и просить о помиловании их поколения:

I. В отношении признания родов Литовско-Татарских дворянами наравне с лицами сего сословия вероисповедания христианского.

Вышеизложенные исторические памятники, содержащие Государственных актов Царства и Империи добродетели Гражданские, с жалования аренд Всероссийскими Государями Литовским Магометанами с крестьянами Христианского исповедания, положили вековечный рубеж между их правами и областью ожиданий прочих российских Магометан на дворянские преимущества. Образ домашней жизни (Литовские Татары однобрачны), воспитание юношества в публичных училищах, язык и костюм не оставили ни малейшего признака сходств их с Восточными и Южными Татарами. Ни один Литовский Татарин не был судим за какой-либо порок позорный, нет ни одного примера, что бы Татарин Литовский употребил во зло право помещика, напротив Татары-помещики обращаются со своими крестьянами человеколюбиво, всеми мерами содействуют к их благосостоянию и тщательно охраняют их христианские обязанности. Это знает каждый Литовский Гражданин, каждый Начальник Западного Края засвидетельствует это перед Правительством. Вот начало того, почему общий закон 1784 года, воспреещающий Магометанам в России обитающим приобретать недвижимые имущества с крестьянами, ни до возвращения Литовского края к России, события совершившегося в 1794 году, ни после того в течении более 44 лет не было распространяемым на Татар Литовских, а напротив того, когда закон 1784, действовал в Империи всей силе, Государыня Императрица Екатерина Великая Высочайшими повелениями, объяв-

ленными литовскому народу, оставила оный при всех тех правах и преимуществах, в том числе Татар, при свободе владения и приобретения впредь недвижимых с крестьянами имений, правах, утвержденных многими Государственными постановлениями в течении нескольких столетий. Это уважение, не отвергнутое Правительством доселе, могло ли не отвратить от Литовских Татар затруднения, встреченного Герольдией? И возможно ли, племя, ознаменовавшее себя на стези Европейской Гражданственности постоянными успехами, включить в одну статью с Азиатскими Монголами, по тому только одному уважению, что это племя следует учению Алкорана.

II. В отношении права владеть и приобретать недвижимые имущества с крестьянами.

Воля Высочайшая есть священнейший закон для Литовских Татар.

Все веления Её, приемля с чувством глубочайшего умиления, они доколе кровь струится в их жилах, пребудут верными своему долгу, и потому как милости, как единственного средства к содержанию себя и воспитанию детей своих на службу Царю и Отечеству, Литовские Татары просят оставить им древние и новейшие преимущества в ненарушимости в тех, по крайней мере, Губерниях, в которых они поныне дарованными им подобными привилегиями пользовались. И на сей конец подвергнуть о сем дело рассмотрению в одном из высших Государственных Установлений, а до того времени разрешить Герольдии Правительствующего Сената, войти в рассмотрение дела каждого Татарско-Литовского рода порознь на основании тех доводов, кои уже представлены Дворянским Собраниям Западных Губерний.

Спис выкарыстаных крыніц

1. Biblioteka Książąt Czartoryskich. – F. Archiwum szczuczyńskie Druckich-Lubeckich. Rękop. – № 13104: Materiały i akta spraw, przeważnie majątkowych różnych osób prywatnych będących w zainteresowaniu Ksawerego Druckiego-Lubeckiego.

2. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі ў г. Гродна (далей – НГАБ у Гродна). – Ф. 1. Воп. 27. Спр. 202. Арк. 87–92. – Краткое изъяснение о обитающих въ Литовскихъ губернияхъ татарахъ.

3. НГАБ у Гродна. – Ф. 1. Воп. 1. Спр. 1056. Арк. 3–4. – Прошение заседателя нижнего земского суда Гродненского уезда Ивана Туган-Барановского Литовскому военному губернатору А. М. Римскому-Корсакову, 24 августа 1817 г.

4. НГАБ у Гродна. – Ф. 1. Воп. 27. Спр. 202. Арк. 105–105 адв. – Записка о литовских татарах, составленная И. Туган-Барановским не ранее 6 мая 1832 г.

5. НГАБ у Гродна. – Ф. 1. Воп. 27. Спр. 202. Арк. 93–102. – Представление Гродненского губернатора о численности, правах, привилегиях, повинностях и занятиях татар, поданное Виленскому военному губернатору не позднее 6 мая 1832 г.

6. Садретдинова, Г. «Все права и конституции, татарскому народу служащие, утверждаем» / Г. Садретдинова // Гасырлар авазы – Эхо веков. – 1999. – № 1/2. – С. 305–308.

7. Мустафина, Д. А. Записка анонимного автора о литовских татарах / Д. А. Мустафина // *Orientas Lietuvos Didziosis Kunigaikštijos visuomenės tradicijoje: totoriai ir karaimai*. – Vilnius: VU leidykla, 2008. – Р. 283–297.

8. Мустафина, Д. А. Документы о литовских татарах в Национальном историческом архиве Беларуси в г. Гродно (1830-е гг.) / Д. А. Мустафина // Гасырлар авазы – Эхо веков. – 2015. – № 3–4. – С. 9–27.

9. Арапов, Д. Ю. Ислам в Российской империи. Законодательные акты, описания, статистика / Д. Ю. Арапов. – М.: Академкнига, 2001. – 366 с.

10. Лукашевич, А. М. Российские проекты создания «национальных» воинских частей на белорусских землях (конец XVIII ст. – 1812 г.) / А. М. Лукашевич // Вопросы всеобщей истории. – 2018. – № 20. – С. 115–124.

11. Архив Государственного совета: в 5 т. – СПб.: Тип. Второго отделения Собств. Е.И.В. канцелярии, 1878. – Т. 3: Царствование императора Александра I (1801–1810). [Ч. 1].

12. Полное Собрание Законов Российской Империи: Собрание первое: с 1649 по 12 декабря 1825 года. – СПб.: Тип. II Отд-ния собств. Е.И.В. канцелярии, 1830. – Т. 26: 1800–1801.

13. Макарэвіч, В. «Цяжкі разбор» – фармаванне і рэалізацыя палітыкі «разбору» шляхты ў беларуска-літоўскіх і ўкраінскіх губернях Расійскай імперыі ў 1796–1811 / В. Макарэвіч // *Białoruskie Zeszyty Historyczne*. – Białystok. – 2015. – № 43. – S. 83–102.

14. НГАБ у Гродна. – Ф. 1. Воп. 27. Спр. 202. Арк. 28–35: Привилеи королей Речи Посполитой, данные татаром на польском языке с переводом на русский.

15. НГАБ у Гродна. – Ф. 1. Воп. 27. Спр. 202: Копия с предложения Правительствующего Сената из 1-го Департамента в Департамент Министерства Юстиции.

16. Арапов, Д. Ю. Мусульманское дворянство в Российской империи / Д. Ю. Арапов // *Международный исторический журнал*. – 1999. – №3, май-июнь.

17. НГАБ у Гродна. – Ф. 1. Воп. 1. Спр. 54. Арк. 19–21 адв. – Донесение чиновников татарского происхождения, адресованное на имя Гродненского уездного предводителя дворянства Карлу Михайловичу Борженцкому от чиновников татарского происхождения полковника Гродненского гарнизонного батальона Давидовича, советника Якова Туган-Барановского и Ивана Туган-Барановского.

18. НГАБ у Гродна. – Ф. 1. Воп. 27. Спр. 202.

19. O muślimach litewskich: z notat i przekładów litewskiego Tatara Macieja Tuhana-Baranowskiego. – Warszawa: Gebethner i Wolff, 1896. – 72 s.

20. НГАБ у Гродна. – Ф.1. Воп. 27. Спр. 235. Арк. 295–296 адв. – Формулярный список Я. Мурзы-Туган-Барановского.

21. Алфавитный список дворянских родов Гродненской губернии внесенных в дворянскую родословную книгу. – Гродна: Скоропечат. тип. Э. И. Мейлаховича, 1900. – 17 с.

(Дата поступления: 29.09.2020).